

احمد رضا بهنیاfer^۱

گروه معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد دامغان، دامغان، ایران

نقش میرسید علی همدانی در انتقال و تثبیت مظاهر فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی در کشمیر

چکیده

ایرانیان مسلمان با پی ریزی تمدن ایرانی - اسلامی و انتقال آن به سایر جوامع از جمله شبه قاره هند نقش موثری در پیشرفت های فرهنگی و تمدنی ایفا نمودند. نخبگان ایرانی که با توجه به عوامل دافعه موجود در ایران و عوامل جاذبه بخش در هندوستان به این سرزمین مهاجرت کردند، به دلیل شایستگی های فراوان توانستند منشا خدمات موثر در حوزه های مختلف فرهنگی و تمدنی شوند. یکی از این نخبگان مهاجر میر سید علی همدانی است که بعد از حمله تیمور راهی سرزمین کشمیر گردید. هدف پژوهش حاضر که با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی مبتنی بر منابع تاریخی و کتابخانه ای انجام شده یافتن پاسخ به این پرسش است که نقش میر سید علی همدانی در انتقال و تثبیت مظاهر فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی به شبه قاره هند به ویژه کشمیر چه بوده است؟ در پاسخ به این پرسش این فرضیه مطرح است که میر سید علی همدانی در ابعاد مختلف انتقال و تثبیت مظاهر فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی در شبه قاره هند نقش به سزایی ایفا نمود. نتیجه حاصله نیز آن است که مهاجرت میر سید علی همدانی به کشمیر زمینه مناسبی برای ادامه جریان جذب مهاجران بیشتر از ایران فراهم کرد و با تبلیغ اسلام و قوانین اسلامی به زبان فارسی به ترویج احکام و تبلیغ فرهنگ ایرانی - اسلامی و شیعی پرداخت و او به عنوان یک عارف و اندیشمند ایرانی و شیعی در عرصه های مختلف فرهنگی و اجتماعی کشمیر تأثیری والا و گران سنگ داشته است.

واژگان کلیدی: میر سید علی همدانی، شبه قاره هند، کشمیر، فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی، ایران صغیر.

^۱behniafar@yahoo.com

ورود اسلام به شمال شبه قاره هند از دو طریق فرهنگی و نظامی صورت گرفت؛ ولی ورود فرهنگی و غیر نظامی اسلام به این مناطق به ویژه سرزمین کشمیر در شمال و شمال غرب هند و در دامنه هیمالیا جنبه بارزتری نسبت به سایر مناطق داشت و مهاجرت علما، دانشمندان و نخبگان ایرانی نقش به سزایی در گرایش مردم و حکام کشمیر به اسلام ایفا نمود. مهاجرت نخبگان و اندیشمندان ایرانی به شبه قاره هند در توسعه و تکامل فرهنگی و تمدنی این سرزمین بسیار موثر بود؛ به طوری که آن‌ها توانستند به عنوان کارآمدترین شیوه انتقال مفاهیم فرهنگی و شاخصه های تمدنی که پیکره حاکمیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی هند را متحول نمودند، محسوب شوند. بسیاری از این مهاجران به خاطر صلاحیت و شایستگی توانستند خدمات موثری در ابعاد مختلف فرهنگی و تمدنی در شبه قاره هند انجام دهند. یکی از این نخبگان و علما مهاجر به شبه قاره هند میر سید علی همدانی است که در انتقال و تثبیت مظاهر فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی در این سرزمین به ویژه کشمیر نقش موثری ایفا نمود. میر سید علی همدانی بنیان گذار سلسله صوفیانه همدانی در شبه قاره هند از شخصیت هایی است که در تثبیت و تعمیق فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی در کشمیر تاثیر زیادی داشته و این هدف را با استفاده از روش هایی مانند ترویج هنرها و صنایع ایرانی شامل قالی بافی، ابریشم بافی، سنگ تراشی و معماری، گسترش زبان و ادبیات فارسی، ساخت اماکن فرهنگی و مذهبی، تعلیم و تربیت شاگردان فراوان و انجام فعالیت های قرآنی دنبال کرده و به سرانجام رسانده است.

بررسی های صورت گرفته بیانگر آن است که پژوهشی جامع و روشمند در خصوص نقش میرسید علی همدانی در انتقال و تثبیت فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی به شبه قاره هند صورت نگرفته است. هر چند که مقاله نقش میر سید علی همدانی در توسعه هنر و صنایع دستی در کشمیر نوشته عبدالله عطایی در این خصوص قابل ملاحظه می باشد. نویسنده در این مقاله به نقش میر سید علی همدانی به عنوان یک اندیشمند و عارف ایرانی در توسعه و پیشرفت هنرها و صنایع ایرانی در ایالت کشمیر هندوستان پرداخته و معتقد است که وی علاوه بر انتشار اسلام و فرهنگ ایرانی-اسلامی با انتقال بسیاری از صنایع و هنرهای ایران زمین همراه با هنرمندان و صنعتگران در رونق اقتصادی جامعه هند موثر بوده است. البته تاکید نویسنده بیشتر بر این نکته است که میر سید علی همدانی از این طریق تاثیر عمیقی

بر تفکر، مذهب، سیاست و شیوه زندگی مردم کشمیر بر جای گذاشت و با اصرار بر خوردن حلال، آن را نوعی عبادت دانسته و کار و تلاش را به عنوان یک فرهنگ به مردم کشمیر هدیه داده است. منصور میراحمدی و عبدالرضا احمدی در مقاله میر سید علی همدانی مروج تشیع در کشمیر معتقدند سفرهای وی از نکات جالب زندگی این دانشمند و عارف ایرانی محسوب شده که با هدف تبلیغ دین و راهنمایی مردم انجام می گردید. از این جهت مسافرت میر سید علی همدانی به کشمیر این دیار را به پایگاه استواری برای اسلام و تشیع تبدیل نمود.

در نتیجه ضرورت دارد نقش میر سید علی همدانی به عنوان یک ایرانی مهاجر و تاثیر گذار در انتقال و تثبیت فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی مورد واکاوی قرار گیرد. برای وصول به این هدف با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع معتبر کتابخانه ای پس از پرداختن به زندگی میر سید علی همدانی قبل و بعد از سفر به کشمیر فعالیت های وی در راستای انتقال و تثبیت مظاهر فرهنگی و تمدنی ایرانی- اسلامی در کشمیر مورد بررسی قرار می گیرد. راهبرد اصلی مقاله آن است که توجه ویژه به اقدامات و سیاست های اعمال شده توسط اندیشمندان و علمایی چون میر سید علی همدانی در ترویج و تثبیت فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی امری ضروری است تا از این طریق بتوان در برابر سیاست های ایران هراسی و اسلام هراسی دشمنان این مرز و بوم مقاومت نمود و آن را با شکست مواجه کرد. زیرا آشنا نمودن سایر جوامع با فرهنگ و تمدن دیرینه ایرانی- اسلامی آن هم با زبان فارسی در گرایش آنان به مظاهر فرهنگی و تمدنی این سرزمین کهن بسیار موثر است. از طرف دیگر باتوجه به رشد تفکرات افراطی در منطقه خاورمیانه و نفوذ آن در مناطقی مانند کشمیر با اتخاذ سیاستهای منطقی می توان آرامش رابه این سرزمین بازگرداند و از این طریق به تلاشهای گذشتگان و بزرگانی چون میر سید علی همدانی ارج نهاد و کشمیر همچنان به عنوان ایران صغیر در شمال شبه قاره هند بدرخشد.

۱- زندگی میر سید علی همدانی از تولد تا آغاز سفر به کشمیر

میر سید علی همدانی ملقب به شاه همدان، امیر کبیر و علی ثانی از علویان همدان بود. ولادت او در روز ۱۲ رجب سال ۷۱۴ هجری قمری اتفاق افتاد. سید شهاب الدین پدر میر سید علی از اولاد امام سجاد(ع) و بر اساس برخی روایات والی همدان بود(همدانی، ۱۹۹۵: ۱۲).

میر سید علی تحصیلات ابتدایی را از سید علاالدین دایی خود فرا گرفت (بدخشی، ۱۳۷۴: ۱۳) و او نیز خواهرزاده خود را در دوازده سالگی به شیخ ابوالبرکات تقی الدین علی دوستی مرید خویش سپرد. سپس در خدمت شیخ محمود مزدوانی حاضر شد و برای تهذیب نفس شروع به ریاضت نمود و پس از شش سال مجدداً به خدمت شیخ ابوالبرکات رسید (همان، ۴۳). میر سید علی همدانی علم حدیث را از محضر شیخ نجم الدین آموخت و زمانی که دفعه دوم به خدمت شیخ محمود مزدوانی رسید از وی حکم سیاحت گرفت و بیست و یک سال (۷۳۳-۷۵۳ق) به مناطق مختلف از جمله ماوراءالنهر، چین، سراندیب و ترکستان سفر کرد و دوازده مرتبه نیز عازم مکه گردید (ریاض، ۱۹۹۱: ۲۸). در سال ۷۵۳ پس از اتمام سیر و سیاحت به همدان بازگشت و در زادگاه خود در سن ۴۴ سالگی ازدواج نمود. پس از آن از همدان به ماوراءالنهر رفت و در شهر ختلان اقامت کرد. علت سفر وی به این دیار را حرج و مرج سیاسی و اجتماعی سال های بعد از فروپاشی حکومت ایلخانان دانسته اند. وی در ماوراءالنهر میدان زیادی پیدا کرد به طوری که تیمور لنگ که در این زمان بر ماوراءالنهر سلطه داشت از نفوذ او به وحشت افتاد (هالیستر، ۱۳۷۳: ۱۶۳-۱۶۴).

گروهی از فقها و علما نیز که از محبوبیت وی آزرده خاطر شده بودند قصد جان او را کردند و به او زهر خوراندند (بدخشی، ۱۳۷۴: ۲۶۸) و نزد سلطان از او بدگویی کردند. برخی از پژوهشگران این بدگویی ها را با تمایلات شیعی میر سیدعلی همدانی بی ارتباط نمی دانند (اذکابی، ۱۳۷۰: ۷۸). او در سال ۷۷۳ هجری قمری با تیمور دیداری داشت و در این دیدار او را نصیحت کرد و مخالفت با او را آشکار نمود. همین امر منجر به مهاجرت او و مردانش به کشمیر شد (بدخشی، ۱۳۷۴: ۲۶۹-۲۷۰).

۲- میر سید علی همدانی در کشمیر

میر سید علی همدانی که بنا به توصیه مرشد خود به مسافرت پرداخت طی بیست و یک سال سیاحت با عده زیادی از علما و عرفا تماس گرفت و از محضر آنان استفاده کرد، به طوریکه نقل شده است که: «شاه همدان سه مرتبه دور دنیا سیاحت نمود و با هزار و چهارصد درویش ملاقات کرد، سپس به وطن خود بازگشت» (جامی، ۱۳۷۵: ۴۴۹؛ گلسخی، ۱۳۷۳: ۴۶).

مولانا جعفر بدخشی که خود از شاگردان میر سید علی بود از قول سید نقل می کند که وی سه بار ربع مسکون را گشته است. «من سه بار از شرق به غرب سفر کردم و حوادث و افکار عجیبی را در دریا و خشکی ملاحظه کردم و زمانی که به شهری وارد می شدم به بررسی

افکار، عقاید و سنن مردم می پرداختم و اختلافات زندگی آنان را با دیگران مشاهده می کردم» (بدخشی، ۱۹۹۷: ۲۵؛ شوشتری، ۱۳۹۱: ۲/۱۳۸).

درباره کیفیت انتخاب کشمیر برای ترویج اسلام نقل شده است: «سید علی همدانی رو به قبله نشسته بود که پیامبر اسلام (ص) حاضر شدند و گفتند: یا ولدی در کشمیر رو و مردم آن جا را مسلمان کن. اگر چه بعضی به اسلام مشرف شدند؛ ولی آنان از کافر بدترند. هنگام صبح سید فرمود به کشمیر خواهیم رفت. پس در سال ۷۷۴ هجری با عده ای از مریدان و نزدیکان خود به کشمیر عظیمت فرمود و مردم آن سرزمین را به اسلام دعوت کرد. آنان نیز دعوتش را پذیرفتند و بتخانه ها را ویران کردند» (استخری، ۱۳۸۰: ۲۹۳).

میر سید علی همدانی سه بار به کشمیر سفر کرد. دفعه اول در سال ۷۷۴ هجری/۱۳۷۲ میلادی در زمان فرمانروایی سلطان شهاب الدین به آن دیار رفت (حسین، ۱۳۷۲: ۴۴؛ کاشمیری، بی تا: ۵۱/۱). در این سفر تنها چهار ماه در کشمیر ماند و سپس عزم فریضه حج کرد. دفعه دوم در سال ۷۸۱ هجری/۱۳۷۹ میلادی در روزگار حکومت سلطان قطب الدین به کشمیر مهاجرت کرد و در محله ای به نام علاءالدین پوره در شهر سرینگر کنونی در کنار رود جهلم ساکن شد (رضوی، ۲۰۰۱: ۲۳-۳۲) و پس از دو سال و نیم اقامت در آن جا برای تبلیغ اسلام به ترکستان و منطقه لداخ رفت (کاشمیری، بی تا: ۵۱/۱؛ حسین، ۱۳۷۲: ۴۵). سرانجام بار سوم در سال ۷۸۵ هجری/۱۳۸۲ میلادی به کشمیر رفت و بعد از یک سال اقامت آن جا را به قصد ترکستان ترک کرد؛ اما در بین راه وفات یافت. محل وفات او مکانی به نام «باکلی» است و جسد او را به محلی به نام «کلاب» (در کشور تاجیکستان) منتقل کردند و در آن جا دفن نمودند. علت سفر سوم میر سید علی به کشمیر آن بود که تیمور در یورش سوم خود به ایران در سال ۷۸۶ هجری قصد داشت سادات علویه همدان را که در آن زمان نفوذ و قدرت زیادی داشتند قلع و قمع کند؛ از این رو میر سید علی و بیشتر سادات علوی راه مهاجرت را در پیش گرفتند (حکمت، ۱۳۳۰: ۳۴۱؛ سید ناصری، ۱۳۸۰: ۳۷).

۳- اقدامات میر سید علی همدانی در انتقال، تثبیت و تعمیق فرهنگ و تمدن ایرانی -

اسلامی در کشمیر

۳-۱. گسترش زبان و ادب فارسی

زبان فارسی در دوران گذشته بهترین وسیله برای ترویج و تبلیغ اسلام و موثرترین عامل برای تزکیه و تذهیب اذهان، عقول و نفوس ممالک شرق اسلامی به ویژه شبه قاره هند محسوب می شد. زبان فارسی نیرومندترین و مستحکمترین پایه اتحاد دینی و ارتباط فرهنگی، سیاسی و اقتصادی بسیاری از ممالک در طول تاریخ اسلام بود و همواره غنیترین سرمایه را برای تربیت فکری، اخلاقی و معنوی مردم در اختیار داشت. زبان و ادبیات فارسی در شبه قاره هند چهار قرن قبل از ورود میرسید علی همدانی به کشمیر به سایر مناطق راه پیدا کرده بود؛ ولی با کوشش و تلاش زیاد او و نیز به علت وضع خاص جغرافیایی کشمیر ادبیات فارسی در این ناحیه نسبت به سایر نقاط شبه قاره توسعه بیشتری یافت. بنابراین می توان باور داشت که بنیان گذار واقعی زبان و ادب فارسی در کشمیر میرسید علی همدانی بود (ریاض، ۱۹۹۱: ۵۷). خطابه ها، مواعظ، کلیه اشعار و غالب آثار او به زبان فارسی بوده و همه آن ها نیز با استقبال و عنایت مردم منطقه مواجه شد، به طوری که تعداد زیادی از کتاب های وی جزء متون درسی به حساب می آمد. سید و همراهانش در کشمیر با استفاده از زبان مادری خود به ترویج احکام اسلامی پرداختند و این امر سبب شد تا در کنار ترویج اسلام، زبان فارسی نیز رواج یابد و فرهنگ ایرانی-اسلامی در این منطقه از شبه قاره هند نمود بارزتری پیدا کند. باید گفت تمام فعالیت های پُر دامنه اجتماعی، دینی و فرهنگی موثر و سازنده میرسید علی که با کمک نزدیک به هفتصد سید، درویش، صنعتگر و هنرمند ایرانی انجام گرفت، محتوا و روح اسلامی و ظرف و کالبد فارسی و ایرانی داشت (امیری، ۱۳۷۴: ۱۲۲) و موفقیت او در ایجاد ارتباط میان این روح و کالبد در کشمیر به اندازه ای زیاد بود که خود وی حواری کشمیر نامیده شد و این سرزمین به ایران صغیر ملقب گردید (ریاض، ۱۹۹۱: ۱۰-۹).

فعالیت های فوق العاده میرسید علی همدانی و همراهان و مریدان او باعث شد که هر چند مردم کشمیر دیرتر از غالب نقاط شبه قاره هند با زبان فارسی آشنا شوند و از مهد این زبان یعنی ایران دورتر بودند؛ اما نویسندگان و شاعران پارسی زبان که از میان ایشان برخاسته از سایر مناطق هند بیشتر بوده است. با تلاش های او و یارانش در کشمیر زبان فارسی و عربی برای تدریس علوم دینی و دنیوی جای زبان سانسکریت را گرفت و در کمترین مدت فرهنگ و تمدن ایرانی در ناحیه کشمیر گسترش بی سابقه ای پیدا کرد و این خطه به درستی ایران صغیر نامیده شد.

علامه اقبال در ذکر مناقب و خدمات علمی میرسید علی همدانی می نویسد:

آفرید آن مرد ایران صغیر خطه را آن شاه دریا آستین

با هنر های غریب و دل پذیر داد علم و صنعت و تهذیب و دین

(اقبال لاهوری، ۱۳۷۶: ۸۴).

۲-۳. فعالیت های قرآنی میر سید علی همدانی

یکی از مهم ترین اقدامات میر سید علی همدانی در تثبیت فرهنگ اسلامی فعالیت های قرآنی وی در شبه قاره هند به ویژه در کشمیر بود. او آثار قرآنی خود را در غالب رساله های متعدد عرضه داشته است که مهم ترین آن ها عبارتند از:

۱- رساله اسرار وحی که در آن با استفاده از آیات و احادیث به توضیح مکالمات پیامبر (ص) با خدا به شیوه ای صوفیانه پرداخته است (انواری، ۱۳۵۳: ۳۴۴).

۲- رساله ذخیره الملوک و رساله فتوتیه که در آن ها تفسیر سوره فاتحه آمده است. البته در رساله دیگری به نام مکتوب حضرت میر که احتمالاً توسط مریدان و پیروانش عرضه شده است نیز تفسیر این سوره دیده می شود.

۳- رساله ذکریه که در آن با استناد به آیات قرآن فضیلت ذکر لا اله الا الله را بیان می نماید.

۴- رساله موچلکه که در این رساله به تفسیر آیه «و من آیاته خلق السماوات و الارض و اختلاف السننکم و الوانکم» پرداخته و در تفسیر این آیه از حدیث «ما من حرف من القرآن الا وله ستون الف فهم» استفاده کرده است (همان، ۲۲۸-۲۲۷).

در خصوص آثار قرآنی و تفسیری میر سید علی همدانی نکات زیر قابل ذکر می باشد:

۱- مهم ترین مشخصه تفسیری او آن است که برخلاف پیشینیان هیچگاه تفسیر قرآنی خود را به شکل کتب تفسیری مستقل و کامل از قرآن ارائه نکرده، بلکه در خلال آثار و رسائل اخلاقی و عرفانی به استناد آیات و روایات به این امر پرداخته است.

۲- شرایط اجتماعی عصر میر سید علی در آثار قرآنی و تفسیری او کاملاً نمایان است. زیرا جریان فتوت در این زمان رشد چشمگیری داشت و این فضای فرهنگی و اجتماعی در جهت گیری آثار مکتوب او به طور عام و نوع نگرش و گرایش فتوت منشانه او در برخورد با آیات قرآنی تاثیر گذار بوده است.

۳- با توجه به رشد آیین فتوت در عصر میر سید علی روش او در مواجهه با مسائل اجتماعی، اخلاقی و مذهبی مبتنی بر تسامح و عدم سختگیری با مردم در تبلیغات دینی در شکل عملی بود، هر چند که در اجرای احکام شریعت به هیچ وجه اهل تسامح و تساهل نبود. در نتیجه

می توان پی برد که میر سید علی همدانی به عنوان یک ایرانی مسلمان فرهنگ اسلامی را در غالب آثار قرآنی و تفسیری به مردم کشمیر عرضه داشت. آثاری که به زبان فارسی نوشته شده بود و در واقع فعالیت های قرآنی او نیز جهت تثبیت فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی محتوا و روح اسلامی و ظرف و کالبد فارسی و ایرانی داشت.

۳-۳. انتقال و توسعه هنرها و صنایع ایرانی

بر اساس گزارش منابع حدود هفتصد نفر از سادات، هنرمندان، علما و صنعتگران همراه با میر سید علی همدانی وارد کشمیر شدند و در آن جا اقامت گزیدند. اینان هنر ها و صنایع دستی مناطق خود را به کشمیر بردند و با استفاده از تعلیمات میر سید علی در مورد ضرورت کار و تلاش و کسب روزی حلال، این هنر ها و صنایع در سرزمین کشمیر ماندگار شد و توسعه یافت (مفتی، ۱۹۸۹: ۱۰؛ عطایی، ۱۳۸۷: ۲۱۰). این وضعیت شرایط اقتصادی و اجتماعی کشمیر را تغییر داده و توسعه قابل ملاحظه ای در این سرزمین ایجاد کرد.

میر سید علی همدانی زندگی خود را از طریق کلاه بافی تامین می کرد و از این طریق کار و کوشش و کسب روزی حلال را تعلیم می داد. این اقدام او چنان در جامعه کشمیر رسوخ و نفوذ پیدا کرده بود که حتی پس از درگذشت میر سید علی همدانی صنعت کلاه بافی به عنوان حرفه ای که درآمد برخی از مردم کشمیر را تامین می کرد، تداوم یافت. از طرف دیگر میر سید علی همدانی صنعت شال بافی را نیز در کشمیر تشویق و ترویج نمود (صوفی، بی تا: ۵۶۳) و این صنعت با ورود وی و تحت تاثیر اقدامات و تعلیمات او احیا گردید. صنعت شال بافی به عنوان منبع درآمد مردم و رونق اقتصادی این سرزمین با اندیشه میر سید علی همدانی مبنی بر تلاش و کوشش جهت تامین معاش و اهمیت و ارزش کار و نیز حمایت سلاطین و حکام از وی و اقداماتش تنوع و کیفیت عالی پیدا کرد. اندیشه و عمل میر سید علی همدانی باعث شد که بعد ها شخصی به نام حاجی مختار شاه از نوادگان سید در قرن نوزده میلادی به عنوان ملک التجار شال مطرح گردد و نوشته ای تحت عنوان «رساله ای در فن شال بافی» به رشته تحریر در آورد و به خوبی تاثیر شاه همدان و یاران و مریدانش را بر توسعه شال بافی بیان نماید (عطایی، ۱۳۸۷: ۲۱۲).

بنابراین توسعه انواع هنر و صنایع ایرانی توسط میر سید علی و همراهانش فضای متفاوتی را در کشمیر ایجاد کرد و منجر به شهرت و رونق اقتصادی این منطقه از شبه قاره هند گردید.

به طوری که انواع هنر ها و صنایع در طول قرون متوالی (حدوداً ۶ قرن) در کشمیر رایج گردید و تاکنون نیز ادامه دارد.

بافت پارچه های ابریشمی و پشمی و نیز فرش های نفیس با رنگ آمیزی زیبا و متنوع و طرح های بدیع و همچنین رنگ کاری روی چوب و کاغذ و کنده کاری روی چوب از جمله صنایع مهمی بود که با مهاجرت میر سید علی همدانی و مریدانش در کشمیر رونق گرفت. یکی از مورخان بزرگ تاریخ کشمیر در این رابطه می نویسد:

«ثابت شده که صنعت شال بافی در سال ۱۳۷۸ میلادی به وسیله میر سید علی همدانی به وجود آمده است؛ زیرا هیچ سند و مرجع موثقی وجود ندارد که ثابت کند صنعت شال بافی قبل از قرن سیزده میلادی وجود داشته باشد. این صنعت تحت حمایت سلطان کشمیر و با کمک بافنده های ایرانی که همراه شاه همدان به کشمیر مهاجرت کردند، تاسیس و رونق یافته است» (حسن، ۱۹۷۴: ۲۶-۲۸).

براساس گزارش مورخان در زمان ورود میر سید علی به کشمیر تعداد دوازده هزار نفر پیکر تراش به شغل بت سازی اشتغال داشتند و بسیاری از آنان بت سازی را به عنوان حرفه و شغل پذیرفته بودند؛ اما میر سید علی همدانی با دقت نظر و نگرشی جامع مشاغل و صنایع جدید را در کشمیر متداول نمود و با تلاش او و همراهانش سنگ تراشان بت ساز به تراشیدن سنگ با خطوط زیبا و برجسته و استفاده از آن ها در مساجد، کاخ ها، خانقاه ها و مقابر پرداختند و بدین ترتیب هنر معماری ایرانی- اسلامی در این سرزمین رواج یافت.

نتیجه این که مهاجرت میر سید علی همدانی و هنرمندان و صنعتگران همراه وی به کشمیر تلفیقی از هنر ها و صنایع گذشته کشمیر و ایران را ایجاد نمود که به دلیل کیفیت بالای این هنر ها و صنایع تلفیقی زمینه مناسبی برای گسترش و نفوذ فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی در شمال هند به ویژه کشمیر فراهم آمد.

۳-۴. ساخت اماکن فرهنگی و مذهبی

از مهم ترین اقدامات میر سید علی همدانی در کشمیر بنای اماکن فرهنگی و مذهبی با هدف تثبیت فرهنگ ایرانی- اسلامی در کشمیر بود. از جمله این اقدامات بنای کتابخانه ای در سرزمین کشمیر بود که وی کتب عربی و فارسی خود را که به این منطقه آورده بود یا در آن جا تدوین کرده بود، در این کتابخانه گذاشت (شیروانی، ۱۹۷۰: ۱۰۲). مجموعه آثار او را حدود صد

و هفتاد رساله و کتاب نوشته اند (رضوی، ۱۳۷۶: ۲۶۴/۱). او بیشتر آثار خود را که در کشمیر تالیف نمود میان مریدان و نو مسلمانان پخش می کرد و این اقدام در تنویر افکار مردم و تهذیب اخلاق آن ها سهم بسزایی داشت .

از دیگر اقدامات شاه همدان در کشمیر ساخت مسجد و خانقاه بود که هرچند بر اثر گذر زمان از بین رفته است؛ ولی چون اماکن مزبور به عنوان مراکز علمی و روحانی در اختیار عموم مردم قرار می گرفت در آشنایی مردم کشمیر با فرهنگ ایرانی- اسلامی سهم بسزایی داشت . فرزندش میر سید محمد همدانی نیز راه پدر را ادامه داد و او که در سال ۷۹۶ هجری/ ۱۳۹۳ میلادی با سیصد تن از همدان به کشمیر مهاجرت کرد و رهبری مریدان پدرش را برعهده گرفت، در کنار رود جهلم مسجدی ساخت که به نام خانقاه معلی مشهور است و امروزه نیز مرکز روحانی مسلمانان کشمیر محسوب می شود. خانقاه اعلی، خانقاه والا، خانقاه کبرویه در سرینگر از مهم ترین مراکز علمی و روحانی کشمیر است که در دوران اقامت میر سید علی و فرزندش توسط آن ها و مریدانشان بنا گردید. از مهم ترین اثرات خانقاه ها این بود که انجام سماع و رقص در این مکان عده ای از مردم را گرچه در سلک متصوفه نبودند به محفل صوفیان و مشایخ می کشید و عملاً مردمی متمایل به صوفیه و غیر معارض با آنان تربیت می کرد (انواری، ۱۳۵۶: ۱۳۵).

۳-۵. تعلیم و تربیت شاگردان و مریدان

یکی از مهم ترین اقدامات میر سید علی همدانی در تثبیت فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی در کشمیر تربیت شاگرد و مرید بود. تعداد همراهان میر سید علی که از همدان به کشمیر مهاجرت کردند را هفتصد نفر نوشته اند که اینان با خود زبان فارسی، علوم، هنر و صنعت ایرانی را به این سرزمین انتقال دادند و نقش بسیار مهمی در فعالیت های تبلیغی او ایفا نمودند. لازم به ذکر است که تعداد بسیار زیادی از این مهاجران برای همیشه در کشمیر اقامت گزیدند و به مناصب بالایی در دستگاه های حکومتی رسیدند. علاوه بر این میر سید علی همدانی به تربیت شاگردان زیادی در کشمیر پرداخت و از این طریق به تعمیق و تثبیت فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی در آن سرزمین همت گمارد. استاد مطهری می نویسد: «یکی از کسانی که در کشمیر به اسلام خدمت کرد میر سید علی همدانی بود. این مرد بزرگ که

از مفاخر اسلامی است هزاران شاگرد در کشمیر تربیت کرد که هر کدام برای خود استاد شدند» (مطهری، ۱۳۶۴: ۳۹۳).

شاه همدان با تاثیر گذاری بر مریدان، موفق به تربیت شاگردانی فرهیخته گردید که نورالدین جعفر بدخشی، خواجه اسحاق ختلانی و میر سید حسین سمنانی از معروف ترین آنان هستند. رواج اخلاق و آیین فتوت توسط میر سید علی و مریدانش هم در ابعاد نظری به شکل نشر آموزه های قرآنی و سنت معصومین (ع) هم در بعد عملی با الگو قرار گرفتن در نزد مردم به ویژه در جنبه تحمل روحیات و سلاقی مختلف آن ها، بستر وحدت اجتماعی و زندگی بدون تنش مردم با حاکمیت و بین خودشان را فراهم کرده بود به گونه ای که تا دویست سال (از حدود سالهای ۷۰۵ تا ۹۰۵ قمری) آرامش همراه با همزیستی مسالمت آمیز در کشمیر را می توان از برکات حضور چنین رهبران اخلاق مداری به شمار آورد.

۳-۶. ایجاد رابطه صمیمانه و نزدیک با حکام و سلاطین کشمیر

میر سید علی همدانی در کشمیر رابطه خوبی با سلاطین این سرزمین از جمله سلاطین شاهمیری، شهاب الدین و قطب الدین ایجاد نمود، به طوری که آن ها خود را در زمره مریدان وی می دانستند و به این امر افتخار می کردند. سیاست شاه همدان آموزش قوانین اسلامی در اشکال مختلف به حکام و اتباع آن ها بود. او آنان را از اعمال غیر اسلامی باز می داشت و خواهان تجدید نظر در اقدامات و رفتار های غیر اسلامی سلاطین و حکام بود، به طوری که سلطان کشمیر که برخلاف قوانین اسلام با دو خواهر ازدواج کرده بود را از این کار بازداشت. میر سید علی تلاش نمود با راهنمایی حکام زمینه اصلاح امور جامعه را فراهم نماید؛ چون معتقد بود که دولت نقش محوری در این رابطه دارد (عطایی، ۱۳۸۷: ۲۱۶).

یکی از مهم ترین آثار او که تنها اثر سیاسی سیّد محسوب می شود کتاب ذخیره الملوک است که بنا به درخواست بسیاری از سلاطین و حکام در شیوه مملکت داری و وظایف دولت تالیف نمود. او هیچ گاه در امور سیاسی و حکومتی به طور مستقیم وارد نشد؛ اما نسبت به وضعیت سیاسی جامعه نیز بی تفاوت نبود، چون اندیشه سیاسی وی که مبتنی بر قرآن و سنت بود بر اصلاح جامعه در همه ابعاد تاکید داشت. از این جهت اصلاح دولت و مصلحت ملت در دین و دنیا را یک جا مد نظر داشت. در نتیجه می توان پی برد که میر سید علی همدانی نه تنها از طریق ارتباط نزدیک با عموم مردم بلکه از راه ایجاد رابطه ای صمیمانه با

حکام و سلاطین نیز آنان را با شریعت اسلام آشنا نمود و تاثیر عمیقی بر تفکر، مذهب، سیاست و شیوه زندگی آن ها برجای گذاشت.

نتیجه گیری

از مجموع مباحث مذکور نتایج زیر حاصل می شود:

۱- میر سید علی همدانی اولین مبلغ اسلام در حوزه شمالی شبه قاره هند به ویژه منطقه کشمیر بود و او به عنوان یک ایرانی مسلمان فرهنگ ایرانی- اسلامی را به زبان فارسی و عربی به مردم کشمیر منتقل نموده و آنان را با تفکر ایرانی- اسلامی آشنا کرد. بنابر این اثرگذاری او در عرصه های فرهنگی و اجتماعی کشمیر تاثیری والا و گران سنگ است و از این جهت وی را به عنوان یک عارف، انتقال گر و تثبیت کننده فرهنگ ایرانی- اسلامی در کشمیر معرفی نموده اند و نتیجه آن ایجاد انقلابی در تفکر، فرهنگ و زندگی اقتصادی مردم کشمیر بود.

۲- همراهان و مریدان میر سید علی همدانی از ایران نه تنها تعدادی صوفی و عالم نبودند، بلکه آنان مجاهدان گسترش فرهنگ و زبان فارسی محسوب می شدند. به طوری که در تثبیت و تعمیق ادبیات فارسی، معماری ایرانی- اسلامی و قضاوت نقش بارزی ایفا نمودند. در نتیجه باید تاثیرگذاری مستقیم میر سید علی همدانی را همراه با نقش غیر مستقیم وی از طریق فعالیت های تبلیغی مریدان و شاگردانش مورد عنایت جدی قرار داد .

۳- اقامت دائم مهاجران ایرانی همراه شاه همدان و فرزندش باعث شد که فرهنگ ایرانی- اسلامی برای همیشه در آن سرزمین ماندگار شود و کشمیر به ایران صغیرشهرت یابد .

۴- کمک به ارتقای معنوی عموم مردم از طریق نشر آموزه های قرآنی و ترویج زبان و ادب فارسی، احداث مراکز آموزشی و مدارس قرآنی، همکاری با حکام و پادشاهان جهت اقتدار سیاسی حاکمیت در کشمیر و توسعه عدالت اجتماعی، نشر اصول اخلاقی، توسعه فرهنگ فتوت و جوانمردی و تلاش در جهت حفظ اعتبار تصوف و صوفیان با تاکید بر تقید به شریعت همراه با سلوک در آیین فتوت و طریقت، انتقال و توسعه مصادیق هنر و صنعت ایرانی از مهم ترین خدمات و اقدامات میر سید علی همدانی در جهت انتقال و تثبیت فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی به کشمیر بود.

۵- شیوه مدبرانه میر سید علی همدانی تعاملی سازنده میان مردم کشمیر با فرهنگ و تمدن ایرانی ایجاد کرد. چون او هر موضوعی را که نفی می کرد جایگزینی را برای آن اثبات می نمود و به دلیل آن که فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی از عمق و استحکام بیشتری برخوردار بود، بنابراین داشته های فرهنگی و تمدنی سرزمین کشمیر در مقابل این فرهنگ و تمدن رنگ باخت. موضوعی که فاتحان مسلمان در طول هفتصد سال گذشته که این سرزمین را بارها فتح کرده بودند، نتوانستند به آن جامه عمل بپوشانند. اما این مرد بزرگ با ارتش فرهنگی هفتصد نفره خود به بهترین وجه آن را عملی ساخت.

۶- فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی توسط میر سید علی همدانی و همراهانش به کشمیر معرفی شد و در آن سرزمین تعمیق، تثبیت و گسترش یافت. او فرهنگ و تمدن ایرانی- اسلامی را چنان به اهالی کشمیر تعلیم داد که تمام ابعاد زندگی فردی و اجتماعی آن ها را متأثر نمود و وظیفه آیندگان را در حفظ دستاورد های این مهاجرت بسیار سنگین کرد.

*فهرست منابع

۱. اذکایی، پرویز (۱۳۷۰)، *مروج اسلام در ایران صغیر احوال و آثار میر سید علی همدانی به انضمام رساله همدانیه*، همدان: انتشارات دانشگاه بو علی سینا با همکاری انتشارات مسلم.
۲. استخری، احسان الله (۱۳۸۰)، *اصول تصوف*، تهران: انتشارات معرفت.
۳. اقبال لاهوری، محمد (۱۳۷۶)، *کلیات اشعار فارسی*، تهران: کتابخانه سنایی.
۴. امیری، کیومرث (۱۳۷۴)، *زبان و ادب فارسی در هند*، تهران: شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۵. انواری، سید محمود (۱۳۵۶)، *میرسید علی همدانی و تحلیل آثار او*، تبریز: مجله دانشکده ادبیات، ش ۱۲۳.
۶. بدخشی، جعفر (۱۳۷۴)، *خلاصه المناقب، تصحیح سیده اشرف ظفر*، اسلام آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
۷. جامی، عبدالرحمن (۱۳۷۵)، *نجات الانس من حضرات القدس*، تهران: انتشارات اطلاعات.
۸. حسین، الطاف (۱۳۷۲)، *کشمیر بهشت زخم خورده*، ترجمه فریدون دولتشاهی، تهران: انتشارات اطلاعات.
۹. حسن، محب (۱۹۷۴)، *کشمیر در عهد سلاطین*، دهلی نو، بی نا.
۱۰. حکمت، علی اصغر (۱۳۳۰)، *از همدان تا کشمیر*، مجله یغما، سال ۴، شماره ۸.

۱۱. رضوی، سید عباس اطهر (۱۳۷۶)، *شیعه در هند*، ترجمه مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم: دفتر تحقیقات اسلامی حوزه علمیه قم.
۱۲. (۱۳۸۰)، *تاریخ تصوف در هند*، ترجمه منصور معتمدی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۱۳. رضوی، علی حسین (۲۰۰۱)، *تاریخ شیعیان علی (ع)*، لکهنو: مطبوع عباس بک ایجسی رستم نگر.
۱۴. ریاض، محمد (۱۹۸۵)، *احوال و آثار و اشعار میر سید علی همدانی*، اسلام آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
۱۵. سید ناصری، حمید رضا (۱۳۸۰)، *کشمیر: گذشته، حال، آینده*، تهران: موسسه نشر و تحقیقات ذکر.
۱۶. شوشتری، نورالله بن شریف الدین (۱۳۹۱)، *مجالس المومنین*، تهران: کتابفروشی اسلامیة.
۱۷. شیروانی، ریاض احمد (۱۹۷۰)، *غنی کشمیری*، سرینگر: آکادمی هنر، فرهنگ و زبان جامو و کشمیر.
۱۸. صوفی، غلام محی الدین (بی تا)، *تاریخ کشمیر*، لاهور: بی نا.
۱۹. عطایی، عبدالله (۱۳۸۷)، *نقش میر سید علی همدانی در توسعه هنر و صنایع دستی در کشمیر*، آینه میراث، ش ۴۳.
۲۰. کاشمیری، عاشق (بی تا)، *تاریخ تحریک اسلامی جمون و کشمیر*، لاهور: اداره معارف.
۲۱. گلسخی، ایرج (۱۳۷۳)، *شرح مرادوات حافظ از میرسید علی همدانی*، تهران: وزارت امور خارجه.
۲۲. مطهری، مرتضی (۱۳۶۴)، *خدمات متقابل اسلام و ایران*، تهران: انتشارات صدرا.
۲۳. مفتی، محمد مقبول (۱۹۸۹)، *شاه همدان*، سرینگر: بخش تحقیقات و انتشارات دولتی جامو و کشمیر.
۲۴. هالیستر، جان نورمن (۱۳۷۳)، *تشیع در هند*، ترجمه آرمیدخت مشایخ فریدونی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۲۵. همدانی، سید حسین شاه (۱۹۹۵)، *شاه همدان میر سید علی همدانی*، ترجمه محمد ریاض خان، اسلام آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.

